

Александра Лазих

Одељење за психологију и Лабораторија за истраживање индивидуалних разлика,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Марија Б. Петровић

Одељење за психологију и Лабораторија за истраживање индивидуалних разлика,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Марија Бранковић

Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду
Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум

Ирис Жежељ

Одељење за психологију и Лабораторија за истраживање индивидуалних разлика,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

(НЕ)ОДГОВОРНОСТ И РЕТОРИКА ИЗВЕШТАВАЊА О НАРОДНОЈ, КОМПЛЕМЕНТАРНОЈ И АЛТЕРНАТИВНОЈ МЕДИЦИНИ У СРПСКИМ ОНЛАЈН МЕДИЈИМА

Увод

Народна, комплементарна и алтернативна медицина обухватају различите здравствене праксе које нису део званичне, конвенционалне медицине једне државе (Светска здравствена организација 2019: 8). Мада праксе неконвенционалне медицине у неким случајевима могу да буду корисне, оне са собом носе и одређене ризике. Могу да изазову нежељене реакције (на пример, неки биљни лекови оштећују јетру, Ернст 2019: 14–17) и да наведу корисника да одустане од провереног третмана који би заиста могао да му помогне (као у случају пацијената оболелих од рака, Џонсон и др. 2017). И поред могућих ризика и недовољног емпиријског проучавања њихових утицаја на здравље, број корисника пракси народне, комплементарне и алтернативне медицине је у порасту (нпр. Кемпаинен и др. 2018; Соучек/Хофрајтер 2022; Херис и др. 2012). Најновије студије спроведене у Србији показују да је коришћење народне, комплементарне и алтернативне медицине веома распрострањено – чак 99% испитника извештава да се бар некада ослањало на праксе које јој припадају (Пурић и др. 2022), у највећој мери на разноврсне традиционалне биљне лекове и препарате (Лазаревић и др. 2023; Пурић и др. 2022). Да би употреба ове медицине била безбедна и ефикасна, корисници морају да имају приступ провереним информацијама (Ернст 2019: 58), па тако и извештавање у медијима треба да буде непристрасно, свеобухватно и засновано на чињеницама.

Иако су пре две деценије формулисане јасне смернице за професионално извештавање у вези са здравственим праксама и производима (Верчелези и др. 2010; Светска здравствена организација 2004; Швицер 2004), медији их се обично не придржавају, поготово када је реч о извештавању о народној, комплементарној и алтернативној медицини. Јавности се, уместо тога, пласирају необјективне, непотпуне и непроверене информације, при чему се користе реторичке стратегије које се ослањају на пристрасности којима су људи склони (Боневски и др. 2008; Ернст 2019: 13–25; Кортинас-

Ровира/Салвадор-Мата 2022; Лаворња/Ди Ронко 2018). Тако се, на пример, праксе ове медицине представљају као природне, често насупротив праксама званичне медицине које се приказују као синтетичке и вештачке. Ова стратегија се ослања на тенденцију људи да закључују да је све што је природно уједно и добро, такозвану пристрасност ка природном (енгл. *naturalness bias*, Бађини 2002: 4–5). Поред овога, медији често апелују на традицију када портретишу праксе, не само народне, већ и комплементарне и алтернативне медицине, представљајући их као старе, древне и укорене у обичаје. Ова стратегија се ослања на грешку у закључивању типа „добро је зато што се одувек тако ради” или „да није добро, не би се људи тако понашали вековима” (Фостер 1917: 206–208).

Из перспективе психологије, описане реторичке стратегије се наслањају на одређене психолошке склоности или пристрасности које се означавају збирним термином ирационални поглед на свет (енгл. *irrational mindset*). Истраживања показују да склоност ка употреби пракси народне, комплементарне и алтернативне медицине није нужно повезана са недостатком знања или недовољним образовањем, већ да су за њу пресудне склоности ка интуитивном (насупротив рационалном) мишљењу и пристрасностима у резонувању (Арнио/Линдеман 2004), као и веровању у теорије завере (Оливер/Вуд 2014). У скорашњој студији спроведеној у Србији потврђени су ови налази (Пурић и др. 2022). Управо су се ирационална уверења показала као најбољи предиктори употребе неконвенционалне медицине, превазишавши утицај социо-демографских карактеристика (као што је образовање), као и здравственог статуса и различитих идеолошких карактеристика. Особе склоне магијским уверењима о здрављу и исхрани (на пример, „неправилна исхрана доводи до тога да конзумирана храна трули у телу” или „напици црвене боје подижу ниво хемоглобина у крви”), као и особе склоне пристрасности ка природном, уједно су и оне које у највећој мери користе народне, комплементарне и алтернативне праксе. У светлу овог налаза, нарочито су спорне поменуте медијске реторичке стратегије које злоупотребљавају ове ирационалне склоности, а истовремено обесхрабрују рационалан однос према питањима здравља и болести.

У репертоару медијских реторичких стратегија препознате су и неке које можемо назвати парадоксалним. На пример, могло би се очекивати да коришћење претходно описаних реторичких стратегија искључује позивање на ауторитет науке. Медијски написи о праксама народне, комплементарне и алтернативне медицине, међутим, често злоупотребљавају и научни ауторитет. Медији могу да користе превише стручан или компликован језик неразумљив просечном читаоцу, да се позивају на истраживања без навођења специфичних информација о њима, а некада и да пласирају псеудонаучне тврдње без икаквог поткрепљења (Кортинас-Ровира/Салвадор-Мата 2022). За ову реторичку стратегију скован је термин експлоатација науке (енгл. *scienceploitation*, Колфилд 2011). До сада се није систематски истраживало да ли се медији у Србији користе овим реторичким стратегијама приликом извештавања о народној, комплементарној и алтернативној медицини.

Циљ истраживања

Желеле смо да испитамо како онлајн медији у Србији извештавају о народној, комплементарној и алтернативној медицини. Циљ овог истраживања је био да испита: 1) које праксе неконвенционалне медицине медији помињу и за шта тврде да су оне добре; 2) да ли медији прате смернице за одговорно извештавање о здрављу (на пример, да ли

саопштавају могуће опасности, препоручују саветовања са лекаром или наводе изворе за тврдње); 3) како медији промовишу употребу неконвенционалне медицине (тј. реторичке стратегије, псеудонаучни жаргон и други начини експлоатисања науке).

Метод

Анализирали смо садржај текстова који су објављени на српским информативним порталима и онлајн магазинима за живот и стил у периоду од 1. јула до 31. децембра 2021. године. Одабрале смо шест портала и шест магазина који су у децембру 2021. године имали највећи број реалних корисника према листи Gemius Audience (<http://rating.gemius.com/>): *Alo.rs*, *Blic.rs*, *Elle.rs*, *Kurir.rs*, *Lepaisrecna.rs*, *Lepotaizdravlje.rs*, *Mondo.rs*, *Novosti.rs*, *Sensa.rs*, *Stil.Kurir.rs*, *Telegraf.rs* и *Zena.rs*.

Веб-сајтове смо претражиле помоћу Google.rs претраживача и следећег низа кључних речи:

"tradicionalna medicina" OR "narodna medicina" OR "narodni lek" OR "domaći lekovi" OR "alternativna medicina" OR "alternativne metode" OR "komplementarna medicina" OR homeopatija OR "lekovito bilje" OR "lekovite biljke" OR "biljni preparati" OR "zdrava ishrana" OR "kućni lekovi" OR "domaći lek" OR "holistička medicina" OR samolečenje.

Након што смо избациле текстове који се не баве народном, комплементарном или алтернативном медицином, у бази су остала 182 медијска текста.

Развиле смо детаљну схему специјално за потребе овог истраживања и према њој кодирале сваки медијски текст.

Да бисмо обезбедиле веродостојност анализе садржаја, ослониле смо се на изградњу консензуса и процену слагања кодера. Користећи прву верзију кодне схеме, две ауторке су независно процениле 10% случајно одабраних медијских текстова. Процент слагања је био висок (80–100%) за све категорије сем за категорију која је подразумевала процену тога да ли се текст ослања на псеудонаучни жаргон (33%). Инструкције за кодирање ове категорије су ревидиране и одлучено је да се о одговорима за ову категорију поново дискутује након прикупљања података све док се не постигне консензус. Након овога, свака ауторка је кодирала по једну четвртину преосталих текстова.

Циљеви истраживања, као и метод прикупљања и анализе података су пререгистровани на <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/PC6X7>.

Медијски текстови, кодна схема, извештај о процени слагања кодера, базе података и код за анализу су доступни у отвореном приступу на <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/6SFDN>.

Резултати

О којим неконвенционалним здравственим праксама се извештава?

Биолошки засновани третмани, пре свега биљни лекови, били су најчешћа тема медијских текстова – чинили су 71% свих неконвенционалних пракси. За скоро половину (45%) биолошки заснованих третмана, медијски текстови су тврдили да потичу из српске или руске народне медицине. Биолошки засновани третмани у медијима били су разни сирупи, мелеми, тинктуре, чајеви и уља од биљака попут белог лука, еукалиптуса, камилице, мајчине душице, нане, невена, рузмарина и слеза; затим цветне есенције, напици

од састојака као што су ђумбир, цвекла и овас, мед, млеко са куркумом, јабуково сирће, као и непроверени режими исхране попут такозване хибернацијске и купус дијете.

У медијима су, иако знатно ређе, били заступљени и други неконвенционални третмани, као што су Ајурведа, акупресура, акупунктура, ароматерапија, детокс, јога, квантна медицина, кристалотерапија, медитација, позитивне афирмације, терапија звуком, хомеопатија.

За шта се тврди да су неконвенционалне здравствене праксе добре?

Праксе народне, комплементарне и алтернативне медицине најчешће су представљане као добре за опште здравље и благостање целог организма. Приписивана су им чудотворна својства, а понекад је тврђено и да могу да излече многобројне, па чак и све бољке: „чува здравље“; „чини чуда за организам“; „делује благотворно на тело, ум и дух“; „обнавља сваку ћелију у телу“; „лек за многе болести“; „нема шта не лечи“; „чудесна техника за баланс енергије и здравља“; „лек за најтеже болести“; „лек за све“. Неконвенционалне праксе су представљане и као добре за „јачање имунитета“ односно „спречавање инфекција“, као и за „чишћење организма од токсина“ односно „чишћење тела од отрова“.

Често је тврђено и да неконвенционалним праксама могу да се ублаже или излече респираторни проблеми, попут кашља, прехладе и грипа. Медији су понекад истицали да су неконвенционалне праксе добре и код низа других стања: обољења срца и крвних судова, проблеми са варењем, уролошки проблеми, малигна обољења, проблеми са костима, зглобовима и мишићима, медицински проблеми са кожом, главобоља, симптоми менопаузе, контролисање телесне тежине, проблеми са менталним здрављем и тако даље.

Овакво извештавање у онлајн медијима је проблематично јер, ако људи неосновано верују да је неки лек или третман магичан и помаже код свих болести, могу се осетити заштићеним и одложити или избегавати одлазак код лекара или коришћење третмана специфичних за њихово стање.

Да ли медији прате смернице за одговорно извештавање о здрављу?

Готово сви медијски текстови су отворено подржавали или препоручивали употребу народне, комплементарне и алтернативне медицине. Од 182 текста, 176 је изнело недвосмислено позитиван став према неконвенционалним здравственим праксама. Само 6 медијских текстова је критиковало неконвенционалне здравствене праксе односно износило њихове и добре и лоше стране. Сви наредни проценти и закључци у раду су добијени на 176 позитивних медијских текстова, а не на целој бази од 182 текста.

Већина медијских текстова није описала могуће опасности од употребе народне, комплементарне и алтернативне медицине (82%) и није износила препоруку да се у вези са употребом народне, комплементарне и алтернативне медицине посаветује са лекаром (86%). Више од пола медијских текстова је описало дозу (60%), то јест, у којој количини, са којом учесталашћу или у ком трајању је препоручљиво да се употребљава одређена пракса народне, комплементарне и алтернативне медицине.

Када су били именовани у тексту, извори који су подржавали употребу неконвенционалних пракси обично су били практичари народне, комплементарне и алтернативне медицине (16%), али и лекари (12%). Истраживачи су ретко (3%), а научни

чланци нису никада навођени као извори. Медији су се понекад (22%) позивали на мишљења научника, лекара конвенционалне медицине и научне студије, али без икаквих специфичних одредница. На пример: „научници тврде да је човеку довољно да сваки дан [...] поједе по једну смокву” (без именована научника); „чак је [чуваркућу] и неки педијатри препоручују за децу” (без именована педијатара); „куркума је зачин за који бројна истраживања показују да повољно утиче на здравље” (без навођења истраживања); „истраживања потврђују и да бели лук има антиканцерогена својства” (без навођења истраживања); „неколико студија показало је да ароматерапија може смањити анксиозност” (без навођења студија).

Наша анализа је показала да онлајн медији нису пратили смернице за одговорно извештавање о здрављу (Верчелези и др. 2010; Светска здравствена организација 2004; Швицер 2004). Извештавање није било избалансирано, ризици нису били описивани, није препоручивано саветовање са лекаром и извори нису били разноврсни. Описивање препоручене дозе је у складу са смерницама за одговорно извештавање, али, у контексту осталих резултата, овај налаз видимо као још један начин на који онлајн медији избацују посредника и својим читаоцима директно дају и саме рецепте за употребу.

Помоћу којих принципа медији промовишу неконвенционалну медицину?

Да би промовисали неконвенционалне здравствене праксе, медији су се најчешће (65%) позивали на њихову *дугу традицију употребе* и то да потичу „из народа”, а некада и на осећај носталгије: „НАРОДНИ ЛЕК СТАР ПРЕКО 5000 ГОДИНА”; „овај третман је стар колико и ЉУДСКА РАСА”; „Ајурведа је настарија медицина на свету”; „генерацијама су се преносили рецепти, доказани у пракси као врло ефектни”; „тестирана и одобрена вековном традиционалном употребом, лековита снага босиљка представља се огромним бројем лековитих ефеката”; „овај народни лек се користи вековима у Русији, што говори о његовој ефикасности”; „древни рецепт наших бака”; „познато је да су наше маме и баке често користиле ракију како би деци спустиле високу температуру током прехладе”

Медији су популаризовали употребу народне, комплементарне и алтернативне медицине позивајући се и на њену *природност* (45%): „моћни чувари здравља из природе!”; „чудесан корен који нам је природа подарила”; „наша саговорница каже да због ковид пандемије свакодневно прска своју заштитну маску уљем у коме се налазе све биљке које су најпознатији природни антивируси и антибактерици”; „першун подстиче излучивање течности из организма јер делује као природни диуретик”; „енергетска медицина је потпуно природан и безбедан начин исцељивања”; „хибернацијска дијета делује тако да "регрутује" природни механизам организма који контролише телесну тежину”.

Да би промовисали праксе ове медицине, медији су истицали и њихову приступачност и *практичност*, као и то и да некада изискују мање ресурса (времена, нелагодности, новца) у односу на друге приступе (41%): „брзо и лако - како да се ослободимо стреса било где и у сваком тренутку!”; „бол пролази за један дан”; „ублажава симптоме прехладе за пар минута!”; „напитак који ће вас за ноћ ослободити шлајма”; „најбоље од свега је што вам за овај сок требају само три састојка која можете набавити у свакој продавници”; „прави се једноставно, од само 4 састојка”; „има само 2 СМЕШНО јефтина састојка”; „ПОБОЉШАЈТЕ ВАРЕЊЕ УЗ САМО ЈЕДАН САСТОЈАК КОЈИ ИМАТЕ КОД КУЋЕ”; „неће вам требати хиљаде евра, егзотична путовања и посете

различитих гуруима, као ни рецензије у модерно опремљеним болницама”; „крема од невена доступна је без рецепта”.

Медији су се понекад позивали и на *разочараност конвенционалном медицином* (14%; „када је традиционална [конвенционална] медицина немоћна, народни лекови долазе у помоћ”; „ако сте уморни од живота на таблетама”). Истицали су и како неконвенционална медицина *лечи болест у корену* (9%; „квантни преглед омогућава да сагледамо како наш организам ради изнутра и открива зашто долази до главобоље”). Ово су повезивали са *хolistичним приступом*, који, за разлику од приступа конвенционалне медицине, третира човека као целину и не бави се само симптомима (8%): „док лекови и медикаменти делују циљано, народна медицина помаже да се целокупно здравље врати у нормалу”; „ароматерапија човека посматра као целовито биће – ментално, емотивно, духовно и физичко и помаже му на сва четири нивоа тј. да проблем који има на телесном нивоу реши у корену”; „акцент се овде ставља на приступ човеку као целовитом бићу, а не само физичким симптомима који се испољавају као здравствене сметње”; „зато су се Индијанци борили да оболелог врате у равнотежу и да лече прво особу, а не саму болест”.

Овакво извештавање у онлајн медијима је проблематично, посебно имајући у виду раширеност позивања на дугу традицију употребе и природност народне, комплементарне и алтернативне медицине. Многи људи погрешно верују да оно што је природно мора бити и добро и склони да су да оно што им се представи као древно, старо и народно прихватају без преиспитивања (Бађини 2002: 4–5; Фостер 1917: 206–208). Медији могу да злоупотребљавају ове пристрасности да би пласирали и оне третмане који су непроверени.

Да ли медији искоришћавају науку да би промовисали неконвенционалну медицину?

Медији су често употребљавали објашњења која садрже псеудонаучни жаргон или тешко разумљиве научне термине да би оправдали употребу пракси народне, комплементарне и алтернативне медицине. Објашњења која експлоатишу науку су се јављала у 60% медијских текстова: „главни састојак белог лука је алицин, који поседује чудесно антибактеријско, антивирусно, антигљивично, антипаразитско и антиоксидацијско дејство”; „на те биофотоне утиче електромагнетна резонанца кристала”; „садржи сумпорни хетерозид гликотропеолозид и ензим мирозин под чијим се дејством, у присуству воде, овај хетерозид разлаже на бензил-изотиоцијанид, кисели калијум-сулфат и гликозу”; „афирмације на подвесном нивоу помажу да програмирате своје тело за мршављење”; „помаже у јачању имунитета јер има антиоксидативна својства”; „адаптогени су биљке које успостављају равнотежу у организму, позитивно утичу на баланс хормона и помажу телу да се заштити од негативних спољних утицаја”; „они који су алкализовали тело ретко су добијали грип”; „садржи фитонциде, флавоноиде и есенцијална уља, што одређује његова бактерицидна својства”.

Оваква објашњења искоришћавају научни ауторитет да би звучала убедљиво, иако су заправо научно бесмислена или прекомпликована за разумевање (Баудри и др. 2014; Колфилд 2011). Тако људи стичу лажни утисак да су неке здравствене праксе или лекови научно утемељени иако им медији заправо не нуде доказ за то.

Закључак

Наша анализа је показала да извештавање о народној, комплементарној и алтернативној медицини у српским онлајн медијима није одговорно и да може чак и да обмане кориснике. У приказу пракси ове медицине, онлајн медији користе реторичке стратегије које се ослањају на психолошке пристрасности и ирационалност у мишљењу, чиме доприносе учвршћивању нерационалног односа према неконвенционалним праксама, као и здрављу уопште. Да би помогли корисницима да донесу информисане одлуке, медијски текстови треба да се критички поставе према неконвенционалним праксама. Поред описивања препоручене дозе, треба и да представљају могуће ризике употребе и да препоручују саветовање са лекаром. Уместо ограниченог броја реторичких стратегија (позивање на традицију употребе, природност и практичност) и компликованих и само привидно научних објашњења, медији треба да наводе конкретна научна истраживања као доказе о ефикасности народне, комплементарне и алтернативне медицине.

Корисни ресурси

Генератор медијских текстова о лечењу биљкама – Доступно на:

<https://perchance.org/r4h-generator-vesti>

Ставите се у улогу аутора медијских текстова о лечењу биљкама и генеришите безброј текстова који се ослањају на шаблоне и реторичке стратегије које смо уочиле у овом истраживању.

Видео: Како нас медији лече? – Доступно на: <https://youtu.be/crARiJrge00>

У овом двоминутном видеу су на забаван и едукативан начин приказани бројни наслови медијских текстова које смо анализирали за потребе овог истраживања. Погледајте видео и сазнајте од чега, како и чиме нас све то медији лече.

Квиз: Препознајте апел – Доступно на: <https://reasonforhealth.f.bg.ac.rs/spot-the-appeal/>

У овом кратком тесту, можете се опробати у препознавању принципа на које се медијски текстови ослањају у промоцији народне, комплементарне и алтернативне медицине, а онда и упоредити свој успех у уочавању ових стратегија са другима.

За још корисних ресурса, посетите веб-сајт пројекта Reason4Health:

<https://reasonforhealth.f.bg.ac.rs/resursi-za-edukatore-i-javnost/>

Захвалнице

Истраживање спроведено уз подршку Фонда за науку Републике Србије, 7739597, Irrational mindset as a conceptual bridge from psychological dispositions to questionable health practices – REASON4HEALTH (<https://reasonforhealth.f.bg.ac.rs>).

ЛИТЕРАТУРА

- Арнио/Линдеман 2004: К. Aarnio, M. Lindeman, Magical food and health beliefs: A portrait of believers and functions of the beliefs, *Appetite*, 43 (1), 65–74.
- Бађини 2002: J. Baggini, *Making sense: Philosophy behind the headlines*, New York: Oxford University Press.
- Бадри и др. 2014: M. Boudry, S. Blancke, M. Pigliucci, What makes weird beliefs thrive? The epidemiology of pseudoscience, *Philosophical Psychology*, 28 (8), 1177–1198.
- Боневски и др. 2008: B. Bonevski, A. Wilson, D. A. Henry, An analysis of news media coverage of complementary and alternative medicine, *PLoS One*, 3 (6), e2406.
- Верчелези и др. 2010: L. Vercellesi, P. Minghetti, M. Di Croce, A. Bazzi, B. Pieroni, C. Centemeri, F. Bruno, Recommendations for health reporting: Proposal of a working paper, *Health Education Journal*, 69 (1), 48–62.
- Ернст 2019: E. Ernst, *Alternative medicine: A critical assessment of 150 modalities*, Switzerland: Springer Nature.
- Кемпаинен и др. 2018: L. M. Kemppainen, T. T. Kemppainen, J. A. Reippainen, S. T. Salmenniemi, P. H. Vuolanto, Use of complementary and alternative medicine in Europe: Health-related and sociodemographic determinants, *Scandinavian Journal of Public Health*, 46 (4), 448–455.
- Колфилд 2011: T. Caulfield, Blinded by science: Modern-day hucksters are cashing in on vulnerable patients, *The Walrus*.
- Кортинас-Ровира/Салвадор-Мата 2022: S. Cortinas-Rovira, B. Salvador-Mata, The suggestive nature of words. Media coverage of homeopathy, acupuncture, reiki and Bach flower remedies in Spanish press 2011-2016, *Journal of Biosocial Science*.
- Лаворња/Ди Ронко 2018: A. Lavorgna, A. Di Ronco, Media representations of complementary and alternative medicine in the Italian press: A criminological perspective, *European Journal of Criminology*, 15 (4), 421–441.
- Лазаревић и др. 2023: Lj. B. Lazarević, G. Knežević, D. Purić, P. Teovanović, M. B. Petrović, M. Ninković, M. Živanović, S. Stanković, M. Branković, P. Lukić, G. Opačić, I. Žeželj, Tracking variations in daily questionable health behaviors and their psychological roots: A preregistered experience sampling study, *PsyArXiv*.
- Оливер/Вуд 2014: J. E. Oliver, T. Wood, Medical conspiracy theories and health behaviors in the United States, *JAMA Internal Medicine*, 174 (5), 817–818.
- Пурић и др. 2022: D. Purić, M. Živanović, M. Petrović, P. Lukić, G. Knežević, P. Teovanović, M. Ninković, A. Lazić, G. Opačić, M. Branković, Lj. B. Lazarević, I. Žeželj, Something old, something new, something borrowed, something green: How different domains of traditional, alternative, and complementary medicine use are rooted in an irrational mindset, *PsyArXiv*.
- Светска здравствена организација 2004: World Health Organization, *WHO guidelines on developing consumer information on proper use of traditional, complementary and alternative medicine*, Geneva: World Health Organization.
- Светска здравствена организација 2019: World Health Organization, *WHO global report on traditional and complementary medicine 2019*, Geneva: World Health Organization.
- Соучек/Хоффрајтер 2022: I. Souček, R. Hofreiter, Complementary and alternative medicine use in Slovakia: Results of a national population survey, *SAGE Open*, 12 (1), 21582440211068480.
- Фостер 1917: W. T. Foster, *Argumentation and debating*, Boston: Houghton Mifflin.

- Херис и др. 2012: P. E. Harris, K. L. Cooper, C. Relton, K. J. Thomas, Prevalence of complementary and alternative medicine (CAM) use by the general population: A systematic review and update, *International Journal of Clinical Practice*, 66 (10), 924–939.
- Џонсон и др. 2017: S. B. Johnson, H. S. Park, C. P. Gross, J. B. Yu, Use of alternative medicine for cancer and its impact on survival, *JNCI: Journal of the National Cancer Institute*, 110 (1), 121–124.
- Швицер 2004: G. Schwitzer, A statement of principles for health care journalists, *The American Journal of Bioethics: AJOB*, 4 (4), W9–W13.